

Bögre Zsuzsanna

„Az én korosztályom az egy ilyen mosolytalan korosztály...”*

Trauma és emlékezet az élettörténetben

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Az ötvenhatos forradalomban részt vett személyek (a tüntetők, a röplapozók, a fegyveres felkelők, a sebesülteket mentő vöröskeresztesek stb.) emlékeinek van egy közös vonása. A visszaemlékezők a forradalom kirobbanásáról, az eseményekről általában mint eufórikus élményről számoltak be. Emlékezetükben az maradt meg, hogy az emberek az utcákon határtalan lelkesedésükben, ha kellett az életüket is feláldozták. Ezt a forradalom után 45–50 évvel csak úgy tudták kifejezni, ha éles határvonalat húztak a „jó” és a „gonoszok” között.¹

A forradalom bukása utáni időszakra emlékezve az eufóriát felváltotta a félelem, a kétségbeesés és a csalódás élménye. Azonban ezekben a történetekben is világosan kettéválik a jó és a rossz, az igazság és az igazságtalan, a szép és a csúnya, a vállalható és a vállalhatatlan magatartás. A visszaemlékezésekben a tüntetéseket, az utcai harcokat pozitívan értékelték a megszólalók, a szabadságharcot eltípró hatalom pedig egyértelműen negatív ellenpontként jelent meg.² Elmondható, hogy az ötvenhatról szóló visszaemlékezések többsége a kollektív emlékezetnek megfelelő narratíva szerint beszélt el a történeteket.

Vannak azonban olyan visszaemlékezések is, amelyekben a narratíva különbözik a fentiektől, és ezzel fokozottabban felhívja magára a kutató figyelmét. Ilyenkor előfordul, hogy a harcostársaknak, a sorstársaknak legalábbis egy részét árulóként, gyilkosként vagy fosztogatóként jelenítik meg a visszaemlékezésekben, illetve a forradalomnak, a Kádár-rendszer szóhasználatával ellenforradalomként való emlegetése. Egy ilyen történet hallatán figyelmünk még inkább a mesélő személyére irányul, mert felmerül, hogy a kollektív emlékezettől eltérő narratíva mögött olyan tapasztalat állhat, amelynek tanulmányozása éppen atipikus jellege miatt lehet fontos az utókor számára.

* A címbeli idézet a Móri Lászlónétól, egy ötvenhatos érintettel készült interjúból származik. (Interjú Móri Lászlónéval 1992: 28.) Az interjú szövegét az 1956-os Intézet bocsátotta rendelkezésemre. Molnár Adriennek és Kőrösi Zsuzsannának külön köszönet érte.

¹ Az emlékekről lásd Bögre 2006: 20–64.

² A szabadságharc bukása utáni drámai hangulatról lásd Bögre 2006.

Vizsgálódásom célja V. E. életútjának bemutatása, aki idegileg teljesen összeomlott, amikor vőlegényét kivégezték 1957-ben, a forradalom utáni megtorlások idején. Ezt az állapotát használta ki a politikai rendőrség, s beszervezte ügynököknek. A rendelkezésemre álló források elemzése során megállapíthatóvá vált, hogy V. E. ötvenhatos emlékeit elfojtotta, ezáltal nem tette lehetővé önmaga számára az emlékmunka elvégzését. Ennek hiányában nem tudott bocsánatot kérni áldozataitól, illetve maga is áldozat lévén nem tudott önmagának megbocsátani.

A tanulmányban több kérdésre kerestem a választ: 1. Hogyan beszélt a forradalomról V. E. az 1957-es vallomásaiban, illetve az 1992-es életútinterjúban? Változott-e az ötvenhatos eseményekhez való viszonya az évtizedek múltával? 2. Kivel vállalt 1992-ben, élettörténetének elmesélésekor sorsközösséget? A forradalmárokkal vagy a hatalmat képviselő hálózattal? 3. A vizsgált személy közel húsz éven keresztül készítette jelentéseit. Vajon a forrásokból kiderülhet-e, hogy az idők során változott-e a megfigyeltékhez való viszonya, illetve saját szerepének értékelése? A „kényszerügynökökről” azt gondolnánk, hogy ők visszatartottak bizonyos információkat, esetleg vonakodtak a megfigyeltokről hiteles beszámolókat készíteni, mert kevésbé azonosultak szerepükkel, mint például a „meggyőződéses” ügynökök.³ Vajon valósnak bizonyul-e ez a feltételezés? 4. Fontos lehet megtudni, hogy a megfélemlített kényszerügynök „felmondhatott-e” megbízóinak, esetleg voltak-e olyan technikái, amellyel növelhette mozgásterét, vagy amivel visszanyerhette „szabadságát?” 5. Végül nagyon fontosnak tartom elemezni, hogy élettörténete szerint, az emlékmunka hiányát látva, milyen elképzelései voltak saját jövőjét illetően?

TRAUMA ÉS EMLÉKEZET

Az emlékezet biztosítja a múlt és a jelen között a kontinuitást. Sőt! „Nincs emlékezettel rendelkező lét, amely ne lenne egyben jövőre irányuló lét is.”⁴ Paul Ricoeur fogalmazta meg, hogy a múltban történtek értelme nem egyszer s mindenkorra adott. Szerinte a múltbeli bűn vádként fogva tarthatja az elkövetőt, de megtörténhet az is, hogy a bocsánatkérés után feloldozásban részesülhet a bűnös, s ezáltal megváltozhat számára a múlt értelme.⁵ Hosszú út vezet a feloldozásig, ami nem következhet be a freudi „emlékezetmunka” nélkül. Múltbeli traumát (sebet, sérülést) okozó vagy elszenvedő személy el akarja felejteni, amit átélt vagy amit tett, nem akar azzal szembenézni, s ezért elfojtással reagál. „Ezt tettem – mondja az emlékezet. Az nem lehet – mondja a büszkeségem, és hajthatatlan marad. Végül enged az emlékezetem.”⁶ Az elfojtásnak rossz következménye

³ További ügynökcharakterekről lásd Gyarmati 2007: 18.

⁴ Ricoeur 1999: 61.

⁵ Ricoeur 1999: 61.

⁶ Nietzsche-re hivatkozik Pfitzner Rudolf (Pfitzner 2008: 87).

van ránk nézve, amit úgy fékezhetünk meg, ha azt a másik emberre vetítjük ki. A másiktól lesz az áruló, a gyilkos, a fosztogató, akit ha elárulunk, azzal akár a jó szolgálatába állónak képzeljük magunkat. Az önmagunkról alkotott pozitív képet csak úgy tudjuk megvédeni, ha elhittetjük magunkkal, hogy nem mi vagyunk a rosszak.

A traumatikus emlékezet⁷ elviselhetetlen tartalma ellen hasítással⁸ védekezhet a tudat. A hasításnak azt a formáját, amikor az érzelmek kikapcsolására is sor kerül, „derealizáció”-nak nevezzük.⁹ Amikor a valóság elviselhetetlen lenne, csak az érzelmek lehasításával válik valamennyire kibírhatóvá. Ez azonban a személyiség felbomlásához vezethet: az egyén nem tudja elbeszélni a vele történeteket.¹⁰

V. E. élettörténetét 1992-ben mesélte el. A rendszerváltás után kérték meg arra, hogy emlékezzen vissza a forradalomra, forradalmi tevékenységére. Mivel V. E. egyszerre volt áldozat és áruló, és ezt a helyzetét nem fedhette fel az interjúban, múltjáról annak tudatában beszélt, hogy annak egy részét el kell hallgatnia. Ez nem mehetett könnyen, mert az évtizedes elfojtások miatt bekövetkezett nála is a „derealizáció”, az érzelmek kikapcsolása. Ezért saját történeteinek többségét úgy mesélte el, mintha kívülállóként élte volna életét. Másrészt pedig a kényszerből elkövetett tette miatti büntudatát másokra vetítette ki, sorstársai egy részét bűnösnek mutatta be. Az eltorzult lelki folyamatokat évtizedeken keresztül fenntartó V. E. nem tudott megnyílni az élettörténeti interjú alkalmával. Az élettörténet elmesélése nem válhatott terápiává, mert bizonyos részletek elbeszélhetetlenek voltak. A visszaemlékezés nem vezetett katarzishoz, V. E. esetében nem tudta pótolni, de még előidézni sem az elmaradt emlékezetmunkát.

V. E. életében nem került sor bocsánatkérésre – mint ahogyan a hozzá hasonló sorsot megélték többségénél sem –, így a feloldozás sem következhetett be. Az elkövetett bűnök áldozatai névtelenek maradtak, ám a bűnös sem járt jobban. Nem csak múltját veszítette el, hanem Ricouer értelmezése szerint a jövője is perspektívtalan maradt, mert elfojtotta honnan jött, s így nem tudhatta, hogy merre tart.

Az élettörténet hiányosságait, amely a széttöredezett tapasztalattér és az összekuszálódott elváráshorizont metszetében jelent meg, csak a kutató konstruálhatta, és formálhatta egészé. Egésszé, s talán valóság közelivé, de semmiképpen sem igazzá.

⁷ Erős 2007: 24.

⁸ A hasítás egy olyan lelki folyamat, ami a traumatikus élmények elviselhetetlen érzelmi tartalmának kizárását jelenti. Az egyén törli az emlékeiből, mintha nem tartozna a múltjához a nem kívánt esemény, személy.

⁹ Pfitzner 2008: 87.

¹⁰ Erős 2007: 24.

MÓDSZERTANI MEGJEGYZÉSEK

Öt különböző forrást találtam a téma feldolgozásához. Fennmaradtak V. E. önvallomásai, a róla szóló börtönügynök-jelentések és a kihallgatási jegyzőkönyvek.¹¹ Előkerültek a kiszabadulása utáni időkből származó ügynökjelentései, melyeket 1959–1977 között írt, s végül készült vele egy élettörténeti interjú 1992-ben.

A felsorolt források közül az önvallomások olyan első elbeszélésnek tekinthetők, amelyet a letartóztatott személy mint elítélt írt önmagáról ügye tisztázása érdekében, s a célszemélyek a kihallgató tisztak voltak. Ebből az elbeszélésből dekódolás után kiderülhet a rab helyzetértelmezése és védekezési stratégiája, ha volt ilyen.

A börtönügynök (vamzer) jelentései, a cellában elhangzott beszélgetések írott változata, amelyek egyoldalú hatalmi helyzetben születtek. A cellában tartózkodó ügynök irányított beszélgetést kezdeményezett a rabbal, amelynek menetét egy korábbi időpontban a kihallgató tiszt határozta meg. Ez tehát egy másodlagos konstrukció, amelynek létrejöttében a fogdaügynök szerepfelfogása, feladatteljesítése fontos szerepet játszott.

A kihallgatási jegyzőkönyv is különbözött az önvallomástól, ugyanúgy, mint a börtönügynök jelentése, hiszen itt is egy harmadik személy írta le a szóban elhangzott beszélgetést, s annak csak sűrített formája került legépelésre. A kihallgatásokon keletkezett jegyzőkönyv szövegkonstrukciójában egymásra rakódott a letartóztatott személyek nyelvhasználata és a hatalom nyelvezete. A jegyzőkönyvben egymással szembenálló felek szerepelnek, ahol a kérdező uralja a helyzetet, akár a letartóztatott személy fizikai megsemmisítése is hatalmában állt.

A fentiekől némileg elkülönültek V. E. ügynökjelentései, amelyeket ugyancsak dekódolás után lehet használni. A jelentések keletkezési körülményei meghatározóak.¹² Ebből a szempontból ugyanis a börtönügynök- és a „sima” ügynökjelentések különböztek egymástól. Az előbbi esetben a jelentések a börtönben, Goffman szóhasználatával egy totális intézményben születnek, ahol a jelentő a másik leleplezése révén önmagát akarja jobb helyzetbe hozni. Ezzel szemben a „szabad” világban keletkezett jelentés írója, az ügynök, már fizikailag nincs beszerzői hatalmában. Mozgástere megváltozott, jóllehet ennek mértéke az ügynök helyzetértelmezésétől is függött. Az így keletkezett ügynökjelentések is másodlagos konstrukciók, olyan elbeszélések, amelyekben a kívülről irányítotttság mellett keveredett egymással a provokáció és a leleplezés. A megbízó, azaz a tartótiszt jelölte ki a beszélgetés tartalmát és célját, majd az ügynök az általa felvetett (kiprovokált) témát a megbízó számára leleplezte. A „szabad” világ ügynöke rendelkezhetett némi mozgástérrel. A mozgástér alatt nem az önleleplezést, a dekonspirációt értem, hanem az ügynök személyiségéből, stílusából, élethelyzetéből fakadó sajátosságokat. Az ügynök nem mindig veszi észre mozgásterét a „szabad” világban, lehet helyzetének (kényszer esetében) foglya, mégis rendel-

¹¹ A fenti forrástípusok felhasználhatóságáról lásd Farkas 2006.

¹² Lásd erről részletesebben Gyarmati 2007, illetve Farkas Gyöngyi 2006-ban megjelent tanulmányait.

kezett bizonyos szabadsággal. A tudatos dekonspirációra fel volt készülve a hálózat, az ügynökök figyeltetésével, illetve egy megfigyeltre több ügynök állításával. A keresztbefigyeltetés bevett gyakorlatnak számított. Így hamar kiderülhetett az ügynök próbálkozása. Ám ha az ügynök elég rutinos volt, akkor egy rá jellemző stratégiát alakíthatott ki, növelve némileg saját mozgásterét. Ennek fényében biztos, hogy az ügynökök tipizálása (mint például a meggyőződéses ügynök, kényszerügynök kategóriák) nagyon leegyszerűsítik a valóságot.¹³

A fent említett levéltári források olyan szövegkonstrukciókat őriztek meg, ahol a szereplők igazi szándéka egymás elől rejtve volt. A kutató feladata, hogy a rejtjelezést felfejtse, a (véltetően) igazi szándékokra fényt derítsen, hogy bepillantást nyerhessünk egy olyan világba, amely a mai napig megválaszolatlan morális kérdések sorozatát veti fel.

S végül fontos forrásként használtam V. E. élettörténetét, amely már egy nyílt, demokratikus léthelyzetben született. Az 1992-ben felvett élettörténet idején az ötvenhatos forradalomban részt vett szereplők politikai megítélése megváltozott. Az új politikai helyzetben a legtöbb ötvenhatost már hivatalosan is hőssé nyilvánították a társadalmi közbeszédben. Az 56-osokkal készített visszaemlékezések háttérben kimondatlanul is egy „hősi eposz” teremtése állt.¹⁴ Ez a Kádár-rendszer ötvenhatos képéhez képest megváltozott szemlélet lehetővé tette, hogy ki-ki el merje mesélni a saját történetét. Az új politikai rendszerben azonban az 56-os eseményekről szóló nyílt kommunikáció értelmezési kerete a hősöknek kedvezett. Sokak számára így kerülhetett sor a saját ötvenhatos szerepük újraértelmezésére. V. E. azonban a fentiek miatt úgy tudott 1992-ben önmagáról vallani, hogy életének húsz évéről hallgatott, úgy mutatta be 1956-os szereplését és annak szereplőit, hogy közben azt, amit ő a forradalom után mint ügynök megélt, elhallgatta. Ezért élettörténete, interjúbeli önvallomása felemásra sikerült. Nagy törések, kihagyások, ellentmondások, a szövegrészek közötti inkonzisztencia figyelhető meg. Az élettörténet – a rendszerváltás utáni mesélés időpontja miatt is – egy darabokra hullott személyiséget takar.

A források dekódolása a különböző időpontokban született szövegek egymással történő összevetését jelentette. Az azonos témákra, személyekre, helyzetekre vonatkozó szövegrészek összehasonlításából V. E. magatartásának alakulására lehetett következtetni. Beszédmódjának megváltozása, mozgásterének szűkülése majd bővülése, ügynökszerepének sajátos értelmezése kikövetkeztethető a forrásokból. A vele történt események sakklépésszerű követésével (mert erre volt mód) láthatóvá vált a politikai hatalomnak kiszolgáltatót 56-sok egy része, amelyben a „figyelők” és a „megfigyelték” a hatalom játékszereivé váltak.

¹³ Lásd ehhez Gyarmati 2007.

¹⁴ A téma részletesebb kifejtését lásd Litván 2000. A közgondolkodás jellemzését foglalta össze Radnóti 2006.

V. E. ÉLETRAJZA¹⁵

V. E. 1920-ban született egy budapesti munkáscsaládban. Édesanyját 13 éves korában elveszítette. Tizenhat évesen munkába állt, fegyvergyárakban dolgozott, betanított munkákat végezve. Húsz évesen ment először férjhez, ebből a házasságából egy kislánya született. A férje az orosz fronton esett áldozatul, a kislánya két évesen halt meg. A háború alatt vidékre ment a nagyszüleihez, majd a háború befejezése után visszakerült Budapestre, ahol ismét férjhez ment. Második házasságából két gyermek született. A Dinamó Gépgyárban könyvelőként dolgozott 1956-ig, a gyárban szakszervezeti bizalmi volt. V. E. a forradalom idején már egyedül nevelte gyermekeit, második férjétől különválva. 1956. október 24-én a corvinisták közé került, ahol ápolónői és konyhai szolgálatot látott el. Itt ismerkedtek meg és szerettek egymásba Iván Kovács Lászlóval, a corvinisták egyik vezetőjével. A szabadságharc bukása után Iván Kovácsot 1957 márciusában letartóztatták, börtönbe vitték, ahová V. E. önként követte őt, azzal a feltett szándékkal, hogy akár az élete árán is megmenti a férfit.

A források szerint Iván Kovács kivégzése (1957. december 30.) előtt, az elsőfokú és a másodfokú tárgyalásuk között szervezte be V. E.-t a politikai rendőrség „hazafias” alapon.¹⁶ 1977-ig foglalkoztatta a hálózat, amikor tartótisztje kezdeményezésére elengedték, mert rendőrségi terminussal élve „foglalkoztatásában visszaesés következett be”.¹⁷

HOGYAN KERÜLT A FORRADALOMBA? V. E. KETTŐS EMLÉKEZETE

V. E. emlékei alapján arra lehet következtetni, hogy nem érzekelte a forradalom előszelét, olyannyira, hogy 1956. október 24-re színházjegye volt, és hűgával együtt színházba készült. Ekkor a Dinamó Villamosforgó Gépgyárban dolgozott raktáros könyvelőként. Egyik főnöke Garamvölgyi Vilmos,¹⁸ akiről V. E. utólag azt feltételezte, hogy ő már tudhatott valamit, mert a következőket mondogatta a munkásoknak: „Gyerekek itt bajok lesznek, ezt nem lehet tovább csinálni, lepasszol az ország, nincs munka, meg egyéb minden, a gyár nem tud dolgozni. És akkor mondogatta, hogy na most én egy darabig eltűnök, azt mondja, de vigyázzatok magatokra, mert majd én még visszajövök. Hát nem vettük ott komolyan annyira.”¹⁹

¹⁵ Az elemzésben a főszereplő nevét (monogramját) megváltoztattam.

¹⁶ ÁBTL 3.1.2. M-37206. 48. Első jelentése a rendelkezésre álló források szerint 1957. december 17-ei keltezéssel íródott. ÁBTL 3.1.2. M-29112/2.

¹⁷ ÁBTL 3.1.2. M-37206. 48.

¹⁸ Garamvölgyi Vilmos (1909–?) rendőrtiszt. 1945-től a BM-nél dolgozott. 1950-ben koholt vádakkal 6 évre ítélték, 1953-ban amnesztiával szabadult. Az ORFK vezetője (1956 decemberétől).

¹⁹ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 2–3.

A fenti beszélgetés jó hangulatáról számolt be V. E. élettörténetében (1992). Főnöke figyelmeztette őt, ha színházba akar menni, akkor husángot is vigyen magával. „Hát csak ugye később kapcsoltunk, hogy ők már valamit tudtak, hogy tüntetés lesz, meg ez meg az, csak mi nem tudtuk.”²⁰

Október 24-én már nem jártak Budapesten a villamosok, gyalog kellett elindulniuk. Útközben találkoztak az utcára kitódult emberek tömegével. Önvallomásában, amelyet letartóztatásakor, 1957. március 17-én írtak vele a Pest megyei rendőrkapitányságon, a tüntetőket „nagy tömeg”-nek nevezte, s „közéjük keveredtem” – írta.²¹ A kihallgatási jegyzőkönyvben, amelyet önvallomásának napján vettek fel tőle, a „Hogyan került az ellenforradalomba?” kérdésre adott válaszában a tüntetőkre a „nagy számú emberek” fogalmat használta, vagy más helyen, de még mindig 1957-ben, az ugyancsak semleges kifejezéssel jelölte az utca embereit: „a tömeg ide-oda futkosott”.²²

Harmincöt évvel később, élettörténetében (1992), ugyanezekre az órákra visszaemlékezve azonban megváltozott szóhasználata a tömegre vonatkozóan. Ekkor már a Kádár-rendszer hivatalos nyelvén fogalmazott. „Mondták, hogy ne menjetek ki a körútra, ott nagy tüntetés van, mert az egyetemisták, meg mit tudom én, meg így mondták, úgy mondták, hogy a *csöcselék* ott összeverődött, aztán már mindenféle puskalövés...”²³ (Kiemelés itt és a továbbiakban tőlem – B. Zs.)

V. E. a tömeggel együttmozogva, az Üllői úton haladva a Corvin moziba sodródott. Ezzel kapcsolatban a kihallgatási jegyzőkönyvből (1957) úgy értesülhetünk, hogy a moziba mintegy bemenekült. Ha hihetünk a jegyzőkönyvnek, akkor a következőket mondta erről a mozzanatról:

„A Corvin mozi ablakait verték be az emberek, mert akik nem azon a környéken laktak, de hazamenni nem tudtak ott akartak meghúzódní. Én is a moziba mentem, melynek oldalajtói már nyitva voltak.”²⁴

1957-ben, V. E. vallomásai szerint a Corvin mozi menedéket nyújtott az embereknek az akkor már kialakult lövöldözésekkel szemben. Sem a kihallgatásán, sem az önvallomásában nem tett említést arról, hogy tanúja volt a Corvin mozi ablakaiból történő lövöldözéseknek, vagy arról, hogy a moziban ő már 24-én sérülteket látott el. Ennek elhallgatása bizonyára nem volt véletlen.

A fentiekkel ellentétben V. E. az élettörténetében (1992) a Corvinba kerülésének mozzanatait máshogy idézte fel. Abban úgy fogalmazott, hogy az Üllői úton lévő tömegben nyomorgott, amikor „megfogtak bennünket szépen, aztán úgy belöktek oda (a mozihoz), hogy az árkádok alatt legyünk... üvöltözés volt,

²⁰ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 2–3.

²¹ ÁBTL 3.1.9. V-145626/1. 7.

²² ÁBTL 3.1.9. V-145626/1.

²³ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 3.

²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-145626/1. 2.

lövöldözés volt, persze mentem”.²⁵ Folytatásként azt is megtudjuk az élettörténetéből, hogy a moziban már sebesültekkel és fegyveresekkel találkozott. „Te is ide tartozol?” – kérdezte tőle egy fegyveres férfi. „Mondom, az attól függ, mert én nem tudom, hogy hova tartozom.”

„...Hát aztán így láttam azt, hogy akik odaállnak az ablak közé, mindegyiknek a kabátjából kivettek ilyen kis lefűrészelt fegyvereket, és egyszer csak látom, hogy onnan lövöldöznek, és mondom, hogy Jézus Mária, hova keveredtem én, hát színházba indultam, azt közben itt vagyok a moziban, egy ilyen társaság közepette. Aztán már akkor nem is hagytak békében. Akkor egyszer elkezdett az egyik kiabálni, hogy valaki jöjjön ide, itt vérzik egy illető a lépcsőn, ott elfeküdt. Hát mondom, mit tudok én csinálni, gyerekek, mondom, elsősegélyben abban tudok segíteni. Erre azt mondták, hogy na jól van, akkor csak maradj itt, akkor már egy lépést sem tehetsz.”²⁶

A kihallgatási jegyzőkönyv (1957) szerint október 24-e éjszakáját a Corvin köz 4-es számú házban kellett töltenie, mert nem tudott hazamenni. „Reggelre a helyzet még rosszabb lett, fokozódott a lövöldözés, így felajánlotta [a házmeister], hogy amíg nem változik a helyzet, hogy hazamehessek, addig maradjak náluk. Én ebbe beleegyeztem, és ott is maradtam.”²⁷ Az önvallomásában (1957) az előbbiekkal egybecsengő módon írt ugyanerről: „Olyan pokoli harc volt kinn, hogy hozzájuk mentem be.”²⁸

A fentebb idézett szövegek különböző időszakból ugyan (1957 és 1992), de azonos eseményekről szóltak. Különbségek „csak” a nyelvhasználatban fedezhetők fel. A vallatásakor, illetve az önvallomásában (1957) V. E. a történetekkel kapcsolatban semlegesebb kifejezéseket használt, mint azt tette az élettörténetében (1992). Például az utcára tóduló embereket tömegnek nevezte kihallgatói előtt, a Corvin közbe kerülésének okát pedig a bemenekülés szándékával magyarázta. A Corvin köz 4-es számú házban pedig azért maradt az önvallomása (1957) szerint, mert harcok dúltak az utcán. A kihallgatásain és az önvallomásában (1957) az eseményekről logikusan, de távolságtartóan számolt be.

Ezzel szemben az élettörténetében (1992) már az első oldalakon megjelent a tömeg szóhasználat helyett és amellet a csőcselék kifejezés. Majd az események elbeszélésekor úgy fogalmazott, hogy őt és másokat valakik belökték a moziba, ami erőszakos magatartásra utal. A moziban pedig valósággal megrettent, hogy színház helyett milyen társaságba keveredett. A „nem tudom, hogy hova tartozom” 1992-ben hangzott el V. E. szájából, erről nem tett említést 1957-ben, pedig ezzel akkor még védekezhetett volna.

1992-ben már úgy emlékezett vissza, hogy azért maradt a felkelőkkel, mert azok ráerőszakolták, hogy kötözze be a sebesülteket, így kényszerűségből marad-

²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-145626/1. 2.

²⁶ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 3

²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-145626/1. 2

²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-145626/1. 7.

nia kellett. Egy dolog már az eddigi elemzésből is világossá válhat, nevezetesen E. számára 1992-ben már nem ugyanazt jelentette a forradalom, mint 1957-ben, a letartóztatásakor.

Tovább követve az 1992-es visszaemlékezés fonalát, megtudjuk V. E. elbeszéléséből, hogy miért nem próbált a hazaindulni az utcai harcok és a közlekedési nehézségek ellenére, jóllehet otthon várta két kiskorú gyermeke:

„...azt sem tudtuk jóformán, ki fia-borja, mert ott mindenki avval volt elfoglalva, hogy segítsen. Hát más nem volt fontos, meg az embert elkapta a lelkesedés is, hogy ezek a fiatalok ott meg idősebbek el voltak ugye szánva, meg az egész magával ragadja az embert, onnan nem lehet aztán csak úgy kilépni, hogy na most fogom magam, elmegyek haza, hát ilyen nincsen. Belecsöppent az ember, és csinálta.”²⁹

Néhány mondattal később az interjúban mintha megbánta volna, hogy pozitív kicsengésű volt visszaemlékezése, hirtelen minden ok nélkül, hangnemet váltott:

„Hát így keveredtem én bele. Így ismertem meg itt azokat, akik most ugye magukat itt vezéreknak meg vezetőknak meg nem tudom én minek titulálják. Abban az időben én olyan nagy vezetést nem láttam, mert olyan volt ez az egész, hogy percenként meg óránként, mint egy ilyen harmonika jöttek-mentek, ugye ott nem volt az, hogy egy ilyen egység, egy ilyen csapat...”³⁰

V. E. a Corvin köz 4-ben maradt a szabadságharc bukása után is, csak november 26-án hagyta el a szabadságharc e helyszínét.³¹ A harcok alatt V. E. és Iván Kovács László, ahogyan arról már szó esett, egymásba szeretett. 1958. március 12-én Iván Kovácsot letartóztatták, március 15-én V. E. önként bement utána a rendőrkapitányságra, érdeklődött felőle, s akkor őt is letartóztatták.

V. E. A BÖRTÖNBEN

A szabadságharc bukása után V. E. és Iván Kovács László egy időre elkerültek egymás mellől, s egészen 1957. február 5-éig nem találkoztak. Ettől kezdve azonban naponta keresték egymást, így V. E. tudott a férfi összes lépéséről, politikai tervéről. Iván Kovács nem tudott belenyugodni a szabadságharc bukásába, terveket szövögetett Maléter Pál kiszabadítására, egy Turul nevű párt létrehozásán dolgozott, s röplapok gyártásába fogott. Életben akarta tartani a forradalmi lelkületet.³² Hamarosan, március 12-én letartóztatták a férfit, s a Pest Megyei

²⁹ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 4.

³⁰ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 5.

³¹ A szabadságharc alatti események részleteiről lásd Bögge 2006; Eörsi – Fülep 2007.

³² Bögge 2006; Eörsi – Fülep 2007.

Rendőrkapitányságra hurcolták édesapjával együtt. V. E. először kereste, majd követte őt a börtönbe. Eltökélt szándéka volt: vagy megmenti a férfi életét, vagy együtt hal vele.

A részletekről a következőket lehet megtudni a kihallgatási jegyzőkönyv alapján (1957): „Mikor tudta meg, hogy Iván Kovács Lászlót letartóztatták és mit tett?”³³ A kérdésre elmondta a kihallgatóinak, hogy március 13-án, amikor a férfi nem jelent meg a találkozójukon, nagyon ideges lett. Kiutazott Alsógödre, felkereste Iván Kovács szüleit, de már csak az édesanyja volt otthon, mert az édesapját is elvitték. V. E. ügyvédi segítséget ígért Iván Kovács édesanyjának, melyet az el is fogadott. Miután beszélt az ügyvéd ismerősével, felkereste egyik testvérét, akinek a férje ÁVH-s hadnagy volt, mert meg akarta tudni, hogy mit lehetne tenni Iván Kovács érdekében. A hadnagy dühös lett, és azt ajánlotta, hogy semmit se tegyen, mert ha felfedi önmagát, akkor őt is le fogják tartóztatni. Majd így folytatta:

„15-én reggel már úgy indultam el hazulról, hogy csomagot készítettem Laci számára a Belgiumból kapott ajándékból.³⁴ Hálóinget vettem magamra, mert sógorom tanácsa ellenére meg akartam keresni Lacit, s elhittem, hogy ha felőle érdeklődöm engem is ott fognak tartani.”³⁵

Az önvallomásából (1957) is hasonló olvasható ki, lényegében az, hogy önként követte Iván Kovácsot a börtönbe:

„Kimentem 15-én a mamájához, ahonnan azt a felvilágosítást kaptam, hogy úgy tudja Vácra elvitték őket és keressem a pestmegyei kapitányságon, mert ők megyei, oda tartoznak. Így jöttem ide. Előző este még fenn voltam a húgoméknál, akinek a férje figyelmeztetett, hogy ne menjek sehová sem érdeklődni, mert ha azt mondom, hogy Corvinköz, elfognak. Ennek dacára idejöttem, mert úgy tudtam, hogy nem adnak kosztot és ennivalót hoztam neki, amiben semmit sem csempésztem be. Innen az volt a szándékom, hogy elmegyek a Mosonyiba,³⁶ ahol egy volt ÁVH-s tisztet szerettem volna felkutatni, aki bővebbet tud az akkori időkről beszélni.”³⁷

Megkeresve az 1992-es interjújában a fenti eseményekre vonatkoztatható szöveget, újból találhatunk némi eltérést:

³³ ÁBTL 3.1.9. V-145626/1. 6.

³⁴ V. E. nevelőszüleitől rendszeresen kapott csomagot Belgiumból.

³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-145626/1. 6.

³⁶ Mosonyi utcai börtön, volt toloncház

³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-145626/1. 10. A volt ÁVH-s tisztet a harcok alatt elfogták a corvinisták, és ki akarták végezni. Ezt a források szerint Iván Kovács akadályozta meg. Feltehetően V. E. őt akarta megkeresni, hogy tanúskodjon Iván Kovács László mellett. A tárgyaláson nem jelent meg ez a személy, „nem találta meg az ÁVH”, így nem tudott mellettük tanúskodni.

„Nagy szerencsétlenségemre, mikor mindenki elbúcsúzott,³⁸ akkor beírták egy naptárba, Iván Kovács is beírta az én címemet, meg a másikat meg a harmadikét, aztán így sikerült nekünk lebukni, hogy az ő tárcájába találták meg az én lakáscímemet. És kijöttek a nővéremhez, így sikerült belekeveredni nekem az egész dologba még utólag. De előzőleg ott volt az édesanyja nálam, és azt mondta, hogy elvitték a fiát, ez volt március 11-én, és akkor mondta nekem, hogy próbáljak bemenni, mert ugye ők Alsógödön laktak, próbáljak bemenni az Aradi utcai kapitányságra megkérdezni,³⁹ mert ő nem mer bemenni, mert hát ő az anyja. És én bementem, és elvették a személyazonosságimat és többet nem láttam. Rögtön le is tartóztattak, aki csak az ő nevében jött érdeklődni, azt mind lefogták. Kitalálták azt, hogy államrendellenes szervezkedés.”⁴⁰

Az élettörténetében (1992) a letartóztatása okaként az Iván Kovácsnál lévő címét jelölte meg, s ekkor már úgy emlékezett, hogy Iván Kovács édesanyja ment el hozzá, s nem fordítva, illetve az ő kérésére ment be a rendőrségre. Ezek a különbségek egyenként nem tekinthetők túlságosan jelentősnek, de mindenképpen tendenciózusak. Az 1992-es szövegben a megnevezett személyeket tette felelőssé letartóztatása miatt, elhallgatva saját döntését, miszerint a börtönbe is követni akarta a férfit. Ez a különbség azért figyelemreméltó, mert inkább illet volna az „áldozat vagyok” szerep erőltetése a kihallgatásán (1957), mint az élettörténetében (1992). A kihallgatásán (1957) nem próbálta áldozatként beállítani önmagát, akkor az önkéntességet hangsúlyozta.

A BÍRÓSÁGI ÍTÉLET ÉS V. E. BÖRTÖNÜGYNÖKI JELENTÉSEI

„Iván Kovács László és társai” ügyét 1957. augusztus 15-én tárgyalta először a bíróság. A perben Iván Kovács László, Vén István, V. E. és Frey Erzsébet szerepelt. Iván Kovácsot halálra, V. E.-t 6 évre ítélték. 1957. december 18-án és 27-én megtartott másodfokú tárgyalásokon az első fokon hozott ítéleten nem módosítottak. Iván Kovácsot december 30-án kivégezték.⁴¹

A források szerint V. E. ügyökként való foglalkoztatását, ahogyan arról fentebb már szó esett, a börtönben megkezdték. Köztörvényesekkel rakták össze először, tőlük kellett információkat megtudnia.

Első fennmaradt jelentését 1957. december 13-án (öt nappal a másodfokú tárgyalása előtt) adta le Szalaynérol, akit lánya meggyilkolásával vádoltak. V. E. szerint az asszony „minden igyekezete az, hogy az oroszokra és a Sáraira

³⁸ A búcsúzkodás kifejezés a corvinistákra vonatkozott, főleg azokra, akik 1956 novemberében elhagyták az országot.

³⁹ A Pest Megyei Rendőrkapitányság székhelye.

⁴⁰ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 17.

⁴¹ A vizsgálati fogság alatti eseményekről lásd részletesen Bögöre 2006; Eörsi – Fülep 2007.

terelje a gyanút”.⁴² Másnap, december 14-én már Tókánéről írt,⁴³ majd a következő napokban ismét Szalaynéra állították rá. A december 16-ai jelentésében megjegyezte, hogy „sikerült tegnap a lelkére beszélnem s valódi könnyeket préselt ki magából”.⁴⁴ December 20-án (a másodfokú tárgyalása után két nappal!) ugyancsak Szalayné ügyén „dolgozott”. Ezen a napon jelentésében „üzent” a kihallgató tisztnak: „Úgy látom többre lehetne menni vele, ha nem beszélnék tele a fejét például egyes örök is.”⁴⁵ December 21-én Szalayné V. E. szerint bevalotta neki bűnét, s a 23-ai jelentésében már arról számolt be, hogy az asszony „egészen ki van cserélve, nyugodt, és nagyon bízik abban, hogy az illetékesek rajta segíteni fognak és nem kap majd nagy büntetést”.⁴⁶

Élettörténetében (1992) is megemlékezett a köztörvényesekről, akiket harmincöt év távlatából elviselhetetlennek tartott. A közbűntényesek mellett (ahogyan ő nevezte őket) nagyon nehéz heteket töltött. „Mennyi idő múlva került onnan ki?” – kérdezte az 1992-es interjújában beszélgetőpartnere.

„Három négy hónap múlva, de nem bírtam már tovább. Majdnem negyedévig köztük voltam, de mondom, egy borzasztó, beteges hajlamú nők, ott egymásba beleszerettek meg féltékenységi jelenetek, meg verekedtek. Meg mikor bejött a felügyelő, akkor kisangyalok voltak, mindenki vissza, szóval az egy ilyen borzalmas világ.”⁴⁷

A köztörvényesektől magánzárkába menekült az élettörténete (1992) szerint:

„ – És utána végig magánzárkában volt?

– Igen, végig ott voltam, hat hónapig, azt hiszem, a szabadulás előtt hat hónapig. És az orvos mindig kérdezte tőlem, hogy bírom még? Mondom, ezt bírom, mert rengeteg könyvet kértem le, úgyhogy egész ilyen tízesével, húszasával hozták nekem a fegyőrök a könyvet, kiolvastam két év alatt nekik a fél könyvtárukat, de az nekem nagyon jó volt.”⁴⁸

A magánzárka-történet tehát V. E. visszaemlékezésében (1992) szokatlan színezetben jelent meg, mint ami felüldülést jelentett számára. Ahol az orvos aggódott érte, könyvek tucatjait kapta olvasásra, és az egészszről alkotott összegző véleménye igen pozitív volt („nagyon jó volt”).

Az utóbb idézett szöveg jelentése a börtönben írt jelentéseinek ismeretében új értelemet nyert. Nemcsak a valóságtartalma vonható kétségbe, hanem kiderült belőle az interjúalany szándéka is: valamit ki kellett találnia a börtönben

⁴² ÁBTL 3.1.2. M-29112. 4.

⁴³ Tóka Jánosné férjét, Tóka Jánost gyanúsították Brenner János (1931–1957) rábakethelyi káplán (szombathelyi egyházmegye) meggyilkolásával. Brenner János boldoggá avatása folyamatban van.

⁴⁴ ÁBTL 3.1.2. M-29112. 7.

⁴⁵ ÁBTL 3.1.2. M-29112. 10.

⁴⁶ ÁBTL 3.1.2. M-29112. 12.

⁴⁷ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 37.

⁴⁸ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 37.

töltött utolsó hónapjairól. Mivel valóságos szerepéről nem beszélhetett, ezért a köztörvényesekről ismert toposzhoz nyúlt, a róluk hihetőnek tűnő történettel értelmezte a magánzárkába kerülését. A források szerint kiszabadulása (1959) előtti utolsó hónapokban az 56-sokról kellett jelentenie, ezért kizárt a magánzárkába való „menekülése”. Az adatok szerint celláról cellára helyezték, hogy minél több politikai fogolyról gyűjthessen információkat: „Cs. Máriával összekerültem (sic!) egy cellába, aki elmondta, hogy engemet ismer. Az ellenforradalom idején a Corvin közben találkoztam vele...”⁴⁹ A jelentést 1959. július 4-én gépelték le, amelynek végén a következő olvasható: „A jelentést még a börtönben írta az ügynök. Azonban az ügy feldolgozásához szükséges a jelentést legépelni.”⁵⁰ Egy másik helyen:

„Jelentem, hogy december 10-én a IV. emelet 13-as zárkában H. Sándorné említette, hogy K. Anna mondta neki, hogy M. István részt vett az ellenforradalom idején az Angyal István-féle bűncselekményben és emberélet kioltásában.”⁵¹

Vagy egy másik, 1959. július 3-án gépelt anyag, amelyet még a börtönben írt, így kezdődött:

„Állampolgári kötelességemnek tartom jelenteni az alábbiakat: Tudomásom van arról, hogy a forradalom idején az alábbi személyek tevékenyen részt vettek az ellenforradalomban...”⁵²

Az ötvenhatosokról írt jelentéseiben (1957) már a kihallgató tisztek szóhasználata is megjelent, feladatteljesítése közben kezdte elsajátítani a hatalom forradalomértelmezését, s az annak megfelelő nyelvezetet. Azonosulásról nem beszélhetünk ebből az időből. Vélhetően nem tudta önmagát hova helyezni, mivel ő is ott volt, ahol azok, akikről egy évvel később jelentéseit írta. Időnként keverte a forradalom és az ellenforradalom kifejezését, olykor szinonimaként használta a fogalmakat. Egy másik helyen feltűnően körülményesen fogalmazott a fegyveres harcokról, azokat bűncselekménynek, és az események leírásához nem illő módon az „emberi élet kioltásának” nevezte. Anélkül, hogy túlzottan elmélyülhetnének a nyelv és a psziché viszonyának elemzésében, hangsúlyozni szeretném, hogy a hirtelen váltás mögött nyilvánvalóan V. E. kényszerű szerepváltozása áll.

V. E. az élettörténetében (1992) is kitért minden faggatás nélkül mások elárulásának kérdésére:

⁴⁹ ÁBTL 3. 1. 2. M-29112. 58.

⁵⁰ ÁBTL 3. 1. 2. M-29112. 58.

⁵¹ ÁBTL 3. 1. 2. M-29112. 60.

⁵² ÁBTL 3. 1. 2. M-29112. 63.

„Na, most ugye mi aztán sorban senkit nem mondtunk be, hogy még ez is ott volt, az is ott volt, sőt, mindenkire azt mondtuk, hogy nem emlékszünk, amikor szembe-sítettek is, nem láttuk, nem tudjuk.”⁵³

Az eddig feltárt szövegek fényében logikus lehetne az a következtetés, hogy interjúalanyunk nyilvánvalóan nem mondott igazat, s ennek oka nem nagyon lehet más, mint hogy ügynök volt. A kérdést itt akár le is lehetne zárni, s meg lehetne állapítani, hogy V. E.-t morális felelősség terheli mások elárulása miatt. Engem azonban inkább az foglalkoztatott, hogy mi lett annak az asszonynak a személyiségével, aki 1957-ben élete árán is meg akarta menteni szerelmét, ám ez nem következhetett be, mert Iván Kovácsot kivégezték, őt pedig ügynökszerepre kényszerítették. Kérdés, hogy hogyan változott meg személyisége, új szerepével hogyan élhetett együtt? A forrásokból kideríthető-e egyáltalán, hogy volt-e valamilyen határa feladatteljesítésének, kiolvasható-e valamilyen ügynökstratégia jelentéseiből? Egyáltalán alkalmasak-e ezek a források egy ilyen jellegű elemzésre?

Mielőtt válaszolnánk a feltett kérdésekre, nem halogatható tovább annak a felvetése, hogy miért tudták V. E.-t beszervezni a börtönben? Erre a kérdésre ma már nem lehet egyértelmű választ adni, hiszen élettörténetében (1992) konkrétan beszélt erről. Elszórtan azonban mégis találunk a visszaemlékezésében (1992) némi magyarázatot kérdésünkre:

„Kezdték olyan gyötörően, tudja, hogy van az, amikor valaki tudja, hogy gyötörnek, kínoznak, már úgy kínoznak, hogy szóval bántanak, mert nemcsak úgy lehet embereket gyötörni, hogy belerúdosok meg megverem, hanem lehet, hogy lelkileg is úgy kikészíteni embereket...”⁵⁴

Iván Kovács kivégzésének napjáról így számolt be:

„A lényeg az, hogy ez volt 25-én,⁵⁵ és szilveszter napján kivégezték.⁵⁶ Engem lehívtak a Markóba, ott volt egy ilyen politikai tisztnek egy irodája, és lehívtak és leültettek és akkor elkezdtek úgy beszélgetni énvelem mindenféléről, és olyan nagy erőfeszítésembe került, mert velem szemben volt a Markónak egy ilyen tetőrésze, és én folyton a cserepeket számoltam, hogy legyen lelkierőm, mert annyi mindenféle vadságot mondtak. És azt mondja, hogy tudja, hogy miért hívtuk magát, mondom, nem tudom. Azt mondja, azért hívtuk magát, hogy közöljük, hogy a mai napon kivégezték Iván Kovács Lászlót. Hát elkezdett a lábam remegni, meg a fogam vacogni, hát olyan rossz érzés volt, és akkor mondtam neki, hogy ezt kár volt velem

⁵³ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 34.

⁵⁴ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 36.

⁵⁵ A tárgyalásra utal, amit pontatlanul említ, mert 27-én zárult le véglegesen.

⁵⁶ A pontos dátum 27-e és 30-a.

közölni, mondom, és most mit csinálhatok én, mondom, tudomásul veszem. Hát mást nem tudok mondani.”⁵⁷

Máshol (szintén az 1992-es élettörténetében) meg arról mesélt, hogy gyermekeivel kezdték zsarolni:

„Mit képzél maga, hát magának két gyereke van, magának innen ki kell menni. Mit szólnának a maga gyerekei, ha felnőnek, hogy az anyánkat a börtönben, mármint a kommunista börtönökbe halálra kínozták, szóval egyik végtelből a másik végtelbe. Lehet, hogy ez egy ilyen nyomozási taktika, de elég ronda taktika, elég nehezen lehet elviselni. Szóval nagyon nehezen.”⁵⁸

S végül megjelent a börtönélmények mesélése közben a vele kapcsolatos jóindulatú bánásmód emlegetése (1992), amely a fentiek fényében vált csak érthetővé:

„Én nem tudom, hogy én külön szerencsémnek köszönhetem, vagy nem tudom mi, mivel ők is tudták, hogy több helyen kórházakban dolgoztam, ugye, mert mindent kiszimatoltak, és akkor volt ott egy eléggé szimpatikus fegyőrnő.

K.: Melyik börtönben?

V.: Én a Markóban voltam, és onnan meg átszállítottak engemet a Mosonyi Kórházba, és ott valahogy egy olyan szimpatikus börtönorvos, vagy aki szintén rab volt, az úgy csinálta meg, hogy lehetőleg engem ne szállítsanak el se Kalocsára, se sehova, hanem lekért mindíg engem oda segíteni ilyen bucíkat (sebkötöző) csinálni meg ott rendet tenni egypár órára.”⁵⁹

V. E. úgy mesélte el a fenti részletet, hogy az önmagában érthetetlen lett volna, nehéz az 1957-es börtönviszonyokról a „szimpatikus” bánásmód feltételezése. Különösen az, amikor nem is egy, hanem több jóindulatú személy vette körül, mint például a fegyőr vagy a börtönorvos. Élettörténetének (1992) ez a részlete, ha valóságos tényeket takart is, csak az ügynök szerepbe kényszerült V. E.-nek szólhatott.

V. E. a források szerint a börtönből csak úgy szabadulhatott 1959-ben, hogy megkezdte együttműködését a politikai rendőrséggel. Ez minden bizonnyal az Iván Kovács kivégzése okozta traumának és a „szabad” világban reá váró két gyermekével összefüggésbe hozható zsarolásnak tudható be.

⁵⁷ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 21.

⁵⁸ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 21.

⁵⁹ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 35.

V. E. KETTŐS ÉLETE

V. E. kényszerügynökként szabadult 1959. április 12-én, de formálisan amnesztiával. Megkezdődött a „szabad” világban a kettős élete. Egyik életében egy agyonfoglalkoztatott kényszerügynök volt, a másikban viszont az ötvenhatosok mártír „özvegye”.

Hálózati munkáját azonnal folytatnia kellett. Kezdetben a kapcsolatot Kmeczkó István rendőrfőhadnaggyal tartotta, 1959 májusától, aki a következőkben jelölte meg foglalkoztatását: „Corvin közti ellenforradalmárok jelenlegi magatartására, a nyugatra szökött személyekre, valamint azok hozzátartozóira kívánjuk foglalkoztatni.”⁶⁰ A jelentései alapján már az első években (1959, 1960) bőbeszédű volt, törekedett a megfigyelt személyek emberi magatartásának érzékeltetésére. Időnként túlteljesítette feladatát, ilyenkor a jól ismert sablonnal kezdte a beszámolóját: „Feladatomon kívül jelentem...”, amelyeket a tartótiszt meglepedéssel fogadott. Beszámolóiból kiderült, hogy ebben az időben a megfigyelt személyek maximálisan megbíztak benne. Ügynökszerepébe hamarosan beletanult, a tartótiszt utasításain keresztül megismerte a vele szembeni elvárásokat. Beszélgetéseit a volt ötvenhatosokkal a megadott témákra irányította, egy-egy személyről az elvárt információkat összegyűjtötte, illetve irányítottan viselkedett és mondott véleményt. Jelentéseiben precízen megadta a tanúként megjelölt személyek beazonosíthatóság, mint például:

„Fent említett Torma és Nagy Károly tevékenységét Vas Judit Tompa u. 5. sz. alatti lakossal is bizonyíthatom, aki szemtanúja volt az eseményeknek.”⁶¹

Az ötvenhatosokkal bizalmas viszonyban állt (ezért végezhetette ügynökként a dolgát), velük rendszeresen tudott találkozni, még a családi ünnepeket is együtt töltötték. Tartótisztje minderről tudott, sőt támogatta ezt a fajta kapcsolatot: „A meghívás értelmében karácsonykor menjen el Szöllősinéhez. Figyelje meg, kik vannak jelen. Főleg az ismeretlen kapcsolatait...”⁶²

Hálózati emberként (1959-től) a forradalom alatt készített fényképek alapos tanulmányozását és a harcokban résztvevők felismerését várták el tőle. Ilyenkor V. E. sokakat felismert:

„A 23-as számú képen lévő nőt a Corvin moziban láttam. Részt vett a fegyveres harcokban. Tudomásom szerint E.-nek hívják, és Ráckeven lakik.”⁶³

A jelentésein szereplő időpontok arról árulkodnak, hogy az első években sűrűn (hetente) kellett találkoznia tartótisztjével, a rendőrkapitányságon. Erről

⁶⁰ ÁBTL 3.1.2. M-29112. 103.

⁶¹ ÁBTL 3.1.2. M-29112. 70.

⁶² ÁBTL 3.1.2. M-29112. 190.

⁶³ ÁBTL 3.1.2. M-29112. 71.

értelemszerűen nem beszélt élettörténetében (1992) ám mégis, mintha erre vonatkozóan mondta volna el érzéseit:

„Már undorom volt. Már ha kapitányságot láttam, mindig borsózdott a hátam, de már annyira ismertek maholnap, hogy mindenhova engem becipeltek, hogy mit csináltam 56-ban, meg mit akarok. Közben semmit nem akartam. Mit csináltam én 56-ban? Semmit nem csináltam. Azt, amit minden más ember: elesetteket segít, nem? Semmi mást. Nem egy nagy ügy.”⁶⁴.

Visszatérve jelentéseire (1959-től) elmondható, hogy azokban a dezinformálásnak nyoma sem volt. Inkább nevezhető precíznek, amiből a jól „teljesítés szándéka olvasható ki”. Mindent leírt ebben az időben, mint aki attól fél, ha kihagy valamit, akkor rosszul teljesít.

Kettős szerepben látogatta Iván Kovács családját is. Ügynökként, illetve „barátként”, a közös sorsot megélt családtagként tartotta a kapcsolatot a szülőikkel. Jelentésében szó szerint követte a hálózat utasítását, megfelelt a vele szembeni hálózati elvárásnak Iván Kovács családjával kapcsolatban is:

„23-án írtam Iván Kovácsnének a két fiú címe miatt. Személyesen jött el 26-án és elmondta, hogy kapott levelet... Iván Kovácsné továbbá elmondotta, hogy X. ker. Fő út III. em. 23-as számú házban lakik egy vak tanárnő, aki szintén jóslással foglalkozik. Sokan járnak hozzá olyan személyek, akik az ellenforradalomban részt vettek, és ott a vak asszony nacionalista érzelemtől hajtva izgató, lázító verseket mond a hozzáfordulóknak...”⁶⁵

V. E. Iván Kovács édesanyjától megtudta a fiúk, Iván Kovács László testvéreinek pontos külföldi tartózkodási helyét és címét, melyet átadott a politikai rendőrségnek.

Iván Kovács édesapjáról a következőket jelentette (1959):

„Kovács bácsi vasárnap felkeresett, és az eddigi tartózkodó magatartásától eltérően elég sokat és őszintén beszélt. Elmondta, hogy szeretné, ha én nem felejteném el, hogy benn voltam, és az annyit jelent, mintha életfogytot kaptam volna, és a bosszú éljen bennem. Mert ő sokat nem mondott el a feleségének, hogy annak idején hogyan bántak vele. De őneki ez, amíg él, tartozása lesz, mert a fogait is kiverték, és a fiáért van, aki bosszút álljon, mert annak dacára, hogy az embereket mentett meg, nem kapott kegyelmet. Ezt majd a két fia fogja visszaadni, ott, ahol majd kell. Említette, hogy valaki ajánlotta, hogy menjen el a francia követségre, hogy a fiait engedjék haza az idegenlégióból, mivel azok kiskorúak voltak akkor, amikor oda beszervezték őket. Elmondta, hogy hallgatja a francia és az angol magyar nyelvű adásokat,

⁶⁴ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 43.

⁶⁵ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 73. A jelentésben a „mellékszereplők” nevét és címét megváltoztattam.

és hogy a munkahelyén a tanulók szimpatizálnak vele, és fiáról is, nem mint bűnös-ről, hanem dicsérettel szólnak a tanulók. Búcsúzóul ismét említette, hogy jobban szeretné, ha hozzájuk költöznek...⁶⁶

A nyomozó a jelentés olvasása után a megjegyzések rovatba megjegyezte: „felkeresni az édesapa üzemének politikai tisztjét, s informálni őt a fejleményekről.”⁶⁷

Élettörténetében (1992) a másik szerepe alapján, a hozzátartozó szerepében emlékezett meg Iván Kovácsról, akinek sírját kiszabadulása után (utasításra?) meglátogatta:

„Megkerestem a sírját, akkor még nagyon mocskos, gazos volt a temető, teledobálva ilyen konzervdobozokkal meg mindenféle szemét ott volt körülötte, és csak annyit tudtam megszerezni a szüleitől, hogy megmondták, hogy hetedik sor, vagy mi, és ott kellett megtalálni. [...] És kimentem a temetőbe, és ez volt október 23-án, és akkor én nem találtam meg a sírt, mert hazudnék, annyit tudtam, hogy a Nagy Imrének is ott van a sírja, onnan tudtam, hogy azt összetörték, és ilyen nagy kődarabok voltak. És egy olyan elgurult nagy követ odatettem az egyik sírra, hogy aztán most az az Iván Kovácsé volt-e vagy nem, én azt nem tudom, de ráírtam egy ilyen latin szöveget, aminek az a magyar fordítása, hogy senki holtáig nem boldog. Ezt én ott az egyik könyvben olvastam, és ez nekem nagyon megtetszett, hogy senki holtáig nem boldog.”⁶⁸

A szülőkről és a testvérekről is a sorsukba beleérző módon beszélt visszaemlékezésében (1992):

„És a szomorú az, hogy ennek a szerencsétlen fiatalembernek (Iván Kovács László) két ikertestvére van, akkor voltak húszévesek, és attól való félelemből, hogy a bátyjuk részt vett a forradalomban, kimenekültek. A mai napig nem lehet megtudni, hogy mi van velük. A francia idegenlégióba jelentkeztek. Én még Algírból kaptam tőlük levelet, még 62-ben is, 63-ban, mert akkor öt évet kellett nekik aláírni. [...] Úgyhogy semmit nem tudok, úgyhogy az a szerencsétlen anyjuk három gyereket veszített el tulajdonképpen, az a család, és ebbe belehalt az öregember is, az apjuk, mert az teljesen kikészült ebbe az egész hercehurcába, főleg mikor a fiát kivégezték.”⁶⁹

Hasonlóképpen nyilvánult meg kettős énje a többi „téma” esetében is, amelyről ügynökként jelentést adott, illetve amelyről 1992-ben beszélt.

Példaként említhető, hogy egyik esetben beazonosított 1959-ben egy Vajda nevű mérnököt, akivel Iván Kovács együtt akart működni a forradalom utáni akcióiban. Ezt az embert már kereste a rendőrség, de addig hiába. „A vizsgálat során személyét felderíteni nem tudták, mert a terheltek nem tettek reá vonat-

⁶⁶ ÁBTL V-145626/1. 37.

⁶⁷ ÁBTL V-145626/1. 37.

⁶⁸ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 22.

⁶⁹ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 19.

kozóan vallomást” – magyarázta a tartótiszt.⁷⁰ A terhelő vallomást V. E. megadta 1959-ben, jollehet korábban ő sem vallott ellene a per idején. Mások leleplezésének kérdéséről V. E. úgy beszélt (nem tettek fel erre vonatkozóan kérdést számára) élettörténetében (1992), mint ami sohasem fordult elő:

„Volt olyan, hogy például vittek a rabóval szembesítésre a Fő utcában, hát attól nagyon iszonyodtam, mert azért az egy borzasztó dolog az, hogy bizonyos pereknél tudták, hogy na, ez is corvinista, na, ez is ilyen, és akkor összeszedtek embereket. És az ember ránézett arra a másikra, és látta a szemében azt a könyörgést, azt nem lehet leírni, hogy az milyen fény, hogy ne ismerj meg. És amikor az ember úgy ránézett, és mondtam a bírónak, hogy sosem láttam. Én ott nem láttam, nem emlékszem, nem ismerem, ez egy tévedés. Szóval mindig valamit mondani kellett.”⁷¹

V. E. jelentéseivel (1959-től) tartótisztje mindig elégedett volt. „A jelentés értékes, ügynökünk fényképekről 8 személyt ismert fel. A Péterffy utcai gyilkosság ellenőrzött, az a valóságban megtörtént, elkövetője eddig felderítve nem volt.”⁷²

Beszámolóí alapján úgy viselkedett, mint egy „meggyőződéses ügynök”. Egy másik példa is ezt erősíti meg. A börtönben, még kiszabadulása előtt összeismerkedett az egyik rabbal, aki megbízta szabadulása esetén édesanyja felkeresésével, akinek azt üzentte, hogy próbáljon rajta segíteni. V. E. megtette ezt, s ebből a találkozásából is jelentést készített. Az édesanyjával folytatott beszélgetést is részletesen megírta, annak válaszát sem hallgatta el:

„Péry Gyula anyját két ízben felkerestem. Azt mondta, hogy Dobi Istvánhoz írt egy levelet, amiben hivatkozik, hogy a fia egy teljesen idegen csoportban volt s nem abban, amiben elítélték s azok szabadon vannak. Úgy mondta, nem lesz senkire tekintettel, és ki fogja szolgáltatni mind a 15-öt, akik magas pozíciót töltenek be és a fiát azért süllyesztették el, mert attól tartottak, hogy beszélni fog.”⁷³

Ez az édesanya nagyon megbízhatott V. E.-ben, a nála lévő, forradalomban készített fényképeket átadta neki megőrzésre, arra az esetre, ha vele valami történne. V. E. ezeket a képeket továbbadta az illetékeseknek. Élettörténetében (1992) is megemlékezett Péry Gyula édesanyjáról, a fentiekhez képest új színben tüntette fel:

„V. E.: Kijöttem, ez volt 59-ben, és el is hoztam azt a bizonyos csomagot, amire megkértek, ami egy fegyver volt. Ennek később az volt a következménye, hogy

⁷⁰ ÁBTL 3.1.2. M-29112. 78.

⁷¹ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 49.

⁷² Interjú Móri Lászlónéval 1992: 77.

⁷³ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 80.

a saját édesanyja (Péry Gyuláné) egy ilyen szenilis, egy ilyen mániákus feljelentő volt, írt egy levelet a munkahelyemre, hogy én adjam vissza a fiának a fegyverét.

K.: Ki volt ez?

V. E.: Péry Gyula volt. És az anyja pedig itt a Rózsa Ferenc utca 15-ben, vagy hol lakott. A lényeg az, hogy úgy hallom, hogy azóta már meghalt ez a Péry Gyula, de az anyja mindenesetre elég kellemetlenséget csinált nekem. Mert, ha ez történetesen akkor kerül az én főnökömnek a kezébe, akkor még öt évet sem dolgozok a János Kórházban, mert ez eléggé kompromittáló volt.⁷⁴

Az ötvenes években született jelentések szerint a feladatát túlteljesítő magatartásában volt valami irracionális elem. Jelentéseiben nem élt a dezinformálás, dekonspirálás lehetőségével, ha egyáltalán felmerült ennek lehetősége benne, nem találni erre utaló jelet ebből az időszakból. Mintha saját helyzete miatt másokon vett volna elégtételt, s ezek konkrétan a szabadlábbon lévő ötvenhatosok lettek volna.

AZ ÜGYNÖK „FELLÁZAD” – TÖRÉS V. E. ÜGYNÖKKARRIERJÉBEN

A V. E. jelentéseivel kapcsolatos elégedettség váratlanul megszakadt 1963-ban, az addig róla elismeréssel nyilatkozó tartótiszt elmarasztaló sorokat vetett papírra. Ugyanis a látszólag „hűségesen” teljesítő ügynök hirtelen önállósította magát, leveleket írt utasítás nélkül, sőt, még az országot is el akarta hagyni, s szándékáról tartótisztje is csak hivatali úton tudott meg részleteket:

„Az ügynököt kikérdeztük arra is, hogy nem csinált-e más olyan dolgot, amit velünk nem közölt és azt közölni kellene velünk. Itt gondoltunk Péli Istvánnak írt levelére, melyet nem jelentett, valamint Kádár elvtársnak írt levelére. Erről azonban most sem nyilatkozott az ügynök. Feltételezésünk az, hogy súlyos családi problémái készítették arra, hogy Kádár elvtársnak levelet írjon...⁷⁵

Erről az eseményről (szintén kérdés nélkül) beszélt 1992-ben is, noha úgy emlékezett, mintha mindez 1965-ben történt volna:

„Egyszer írtam a Kádár Jánosnak, hogy hagyjon engem ebből az országból kimenni, mert annyit piszkálgattak minden munkahelyen, hogy belefáradtam, azt írtam neki, hogy amíg engem a sárga föld itt be nem takar, addig engem mindig fognak felelősségre vonni. Már nem tudtam, kínomban, mit, de ilyen tortúrákon mentem keresztül, és akkor írtam a Kádár Jánosnak. Én mindjárt megismertem a leveletem, mert behívtak engem a főkapitányságra valami csoporthoz, és megláttam a dossziéban az

⁷⁴ Interjú Móri Lászlónéval 1992. 24.

⁷⁵ ÁBTL 3.1.2. M-29112/2. 36.

én saját írásomat, mert visszafelé remekül tudok olvasni, és elolvastam, hogy rá van írva, hogy sürgős kivizsgálást kérek.

K.: Ez volt a XIII. kerületi kapitányságon?

V. E.: Nem ez a főkapitányságban volt. A Deák téren, szóval a főkapitányságon.

K.: Ez hányban volt?

V. E.: 65-ben volt, mert akkor tele volt a bögyöm ezzel a mindenféle hercehurcával, és akkor nagyon megmagyarázták nekem, hogy mi lehetnék én külföldön. Én csak cseléd lehetek, na és gondoltam, magamban, cseléd, de szabad, de hát nem adtak nekem lehetőséget a kivándorlásra. Szóval meg lettem győzve, hogy nekem itt nagyon jó, és nem fog engem senki sem bántani ezután.”⁷⁶

1963-ban V. E. tartótisztje megjegyezte minderről:

„Hibái ellenére igen jó ügynök. Tartásától, 1958-tól munkája eredményes volt, a negyedik ügyet realizáljuk. Általában az ellenőrzések során megbízhatósága több esetben bebizonyosodott. Ilyen és hasonló periódus azonban máskor is volt nála, egy esetben már írt, tudtunk nélkül, levelet Garamvölgyi vezérőrnagy⁷⁷ elvtársnak.”⁷⁸

V. E. 1963-ban tehát ki akart törni az ügynöklétből, ám rosszul mérte fel helyzetét, még Kádár János sem engedte el az országból. Továbbra is jelentésadásra kötelezték, továbbra is bőbeszédű volt, ha eljutott odáig, hogy jelentést készítsen. Ugyanis változás következett be nála, ami két okra vezethető vissza. Egyrészt a társadalmi környezet változott meg, lecsökkent a szabadlábbon lévő ötvenhatosok száma, akiket ismerhetett, s emiatt inkább hangulatjelentések írására állították rá. Másrészt ügynökjelöltek (akiket a hálózat új szereplőként akart beszervezni) megfigyelésével bízták meg, akiket vagy ismert már korábban, vagy akikkel összeismertették. Jó kapcsolatteremtő készsége miatt a tartótiszt bízott abban, hogy V. E. jó munkát fog végezni. A hatvanas évek közepén még ritkán, majd később egyre gyakrabban fordultak elő azonban a következő mondatok jelentésének értékelésében: „Az ügynök a feladatot nem hajtotta végre, mivel a célszeméllyel nem találkozott.”⁷⁹ Vagy: „1964. január 9-én a megtartott találkozón jelentést nem adott, mivel érdembeli adatokat megállapítani nem tudott.”⁸⁰

1965-ben már sorozatosan kellett „bevallania”, hogy nem tudta feladatát teljesíteni. Mivel a sikeres jelentéseiben még mindig bőbeszédű volt, s a hivatalos nyelvezetet rutinosan használó módon írt az ügyekről, feltételezhető, hogy szerepét továbbra is jól akarta teljesíteni, csak már nem tudta. Ahogyan ő mondta, „mosolytalan nemzedék voltunk”, s ezt lefordítva ő egy mosolytalan asszony lehetett, aki egyre több olyan jelentést írt, amelyben nem tudta elvégeznie

⁷⁶ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 42.

⁷⁷ A vezérőrnagyot még 1956 előttről ismerte, munkahelyén volt a főnöke.

⁷⁸ ÁBTL 3.1.2. M-29112/2. 37.

⁷⁹ ÁBTL 3.1.2. M-29112/2. 39.

⁸⁰ ÁBTL 3.1.2. M-29112/2. 50.

feladatát. Egyre többször jegyezte meg, hogy az általa megfigyelt emberek nem akartak vele találkozni.

„Kudarcai” során azonban megtapasztalhatta, hogy semmi baja nem származik abból, ha kudarcot vall, nem ítélik el, nem csukják börtönbe, sőt, még állását sem veszítette el. A feladatra kiszemelt személyek kerültek társaságát, amit ő hűségesen lejelentett, s aminek nem lett semmilyen negatív következménye rá nézve. Sőt! Mozgásteret bővült ezzel, tartótisztje láthatóan tudomásul vette, hogy időnként nem ért el semmilyen „eredményt”. Többször leírta, hogy a megfigyelték, a „barátai” megbetegedtek, vagy nem értek rá, de valamilyen indokkal kitértek a találkozó elől. Ilyenkor V. E. megszabadult a jelentésírástól, legalábbis bizonyos napokra. Nem valószínű, hogy ez belső konspiráció eredményeként kialakult magatartás lett volna. A körülmények alakultak így, amiből úgy tűnik, V. E. mégsem okult eleget. Tapasztalati ellenére nem vállalta nyíltan szerepének megtagadását, megvárta, amíg őt küldik el az állományból. Kudarcairól részletesebben is megemlékezett: „Feladatom volt Vén Istvánnal találkozni.⁸¹ Vént többször kerestem telefonon, és megbeszéltük, hogy feljön hozzánk. Vén nem jött el.”⁸² Ezután a jelentés után néhány nappal V. E. a tartótiszttel megbeszélte találkozóra nem ment el. „Engedélyt kért, hogy két hétig ne találkozzunk.”⁸³ Majd újra elküldték néhány hét múlva Vén Istvánhoz, akiről az alábbiakat jegyezte fel: „Feladatom volt Vén Istvánt felkeresni és semmi érdemlegeset nem tudtam kezdeményezni.”⁸⁴

A hetvenes években egyre rövidebb jelentéseket írt, különösen a munkahelyén dolgozók közül választottak ki számára célszemélyeket, akikkel kapcsolatban hangulatjelentéseket kellett írnia. 1977-ben a hálózat szakította meg vele a kapcsolatot, V. E. ötvenhét éves korában. Nem tartották elég hasznosnak már, foglalkoztatása nem hozta meg a várt eredményt.

Élettörténetében (1992) a „mosolytalanságnál” is keményebben beszélt életéről:

„Hat és fél évre szólt az eredeti [ítélet]. Egyébként nem is kaptam volna én, ha nincs két kiskorú gyermekem. Ez fájt is nekik nagyon, mert azért mondták, hogy húsz évet adtak volna nekem. Soknak nem tetszett, de úgy látszik, hogy a sors úgy akarta, hogy mégis kijöjjek onnan, hát hogy jó volt, vagy rossz volt, most ugye nem tudok mit mondani. Valamire jó volt, de nekünk nem. Egyénileg, nekünk nem volt sem mire sem jó. Megmondom őszintén, mert tényleg úgy vagyunk, hogy se rokonok, ugye Ady így mondta, se rokona, se ismerőse senkinek nem vagyok. Hát valahogy én is így vagyok.”⁸⁵

⁸¹ Iván Kovács Lászlóval egy perben szerepelt.

⁸² ÁBTL 3.1.2. M 29112/2. 135.

⁸³ ÁBTL 3.1.2. M-29112/2. 142.

⁸⁴ ÁBTL 3.1.2. M-29112/2. 148.

⁸⁵ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 25.

Iván Kovács sorsát mérlegelve, mintha saját sorsáról is beszélt volna:

„Vagy talán meg akart az egésztől szabadulni, inkább vállalta a halált, minthogy ezekkel itt nem tudom én, 35 vagy 40 évig kínlódjon vagy éljen. Vállalta a halált.”⁸⁶

Egy másik megjegyzéséből kiderült, hogy nem tartott igényt a rehabilitása után járó kárpótlásra:

„Mert én még egy ilyen kártalanítást, mert most nem tudom, hogy mi ez a divat, hogy kárpótlást kérnek. Én mit kérjek, mondja meg, mitől? Ettől a letarolt kis országtól? Ez olyan összetört kis ország, mint amilyen én vagyok lélekben. Mit lehet kérni? Semmit. Nyugalmat, békességet kellene kérni.”⁸⁷

* * *

A rendszerváltást követően az ügynökmúlt társadalmi értékelése, átbeszélése, megnyugtató lezárása elmaradt, a magyar társadalom nem néz(het)ett szembe korábbi ügynökeivel. Ezzel nemcsak az áldozatok, a „megfigyeltek”, de a „megfigyelők” is vesztek. Elmaradt a bocsánatkérés és megbocsátás katarzisa, ami nem mellékesen elvezethetett volna az önmegbocsátás folyamatához. Ennek hiányában nem maradt más az ügynökök számára, mint kényszerhelyzetük, bűneik további elhallgatása, elfojtása, amely, mint tudjuk, az önpusztítás hatékony eszköze.

A tanulmány elején feltett kérdésekre a következő válaszok születtek az elemzés során:

1. Hogyan beszélt a forradalomról V. E. az 1957-es forrásokban, illetve az 1992-ben adott életútinterjújában? V. E. nyelvhasználatából kimutatható, hogy a börtönben, de még nem ügynökként, önmagát a forradalmárok oldalán helyezte el, s értelmezése szerint igaz ügyért harcolt. Ügynöki tevékenységével párhuzamosan megjelent nála a Kádár-rendszer forradalomértelmezése (ellenforradalom, csőcselék, gyilkosok stb. kifejezések használatával). A hetvenes évek végére jelentéseiben egyértelművé vált a politikai hatalom nyelvezetének használata. 1992-ben, az élettörténetében azonban a Kádár-rendszer sugallta ellenforradalom-képtől el szeretett volna térni, de nem tudott. Tisztában volt azzal, hogy az interjújában neki mint forradalmárnak kellett volna megszólalnia, de erre képtelen volt. Élettörténetének nyelvhasználata egy olyan személyiségre utalt, aki a múltját nem tudja értelmezni. Egymásnak ellentmondó értelmezési kereteket használt a vele történt események bemutatásakor, amiből arra következtethetünk, hogy ő maga sem tudja, hogy hova is tartozott egykor.

2. Kivel vállalt 1992-ben sorsközösséget? A forradalom egyértelmű értelmezését, értékelését kikerülte interjújában, ehelyett arra törekedett, hogy

⁸⁶ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 19.

⁸⁷ Interjú Móri Lászlónéval 1992: 26.

önmagát áldozatként mutassa be. A források szerint azonban V. E. nemcsak áldozat, hanem tettes is volt. Mivel identitásának egyik felét elfojtotta, talán éppen ezért a másik oldalról sem tudott meggyőzően beszélni. Önmagáról szóló történetei valószerűtlenek voltak, mert nem állt V. E. rendelkezésére egyetlen egy olyan értelmezési keret sem, amellyel igazán azonosulhatott volna. „Sehová sem tartozok” – mondta az egyik mondatában, ami az egész életére nézve igaznak bizonyult.

3–4. Kiderültek-e a forrásokból, hogy ügynöki tevékenysége során változott-e valamit viszonya saját szerepéhez? A jelentések alapján ügynöki tevékenysége három korszakra osztható:

Első korszakában, kiszabadulása után úgy viselkedett, mintha „meggyőződéses” ügynök lett volna. Mintha mindig a másik oldalon állt volna. Ezt követte a „lázdása”, amikor 1963-ban el akarta hagyni az országot. Nem engedték el, s tovább kellett folytatnia tevékenységét.

Második korszakát az 1963 utáni időszaktól számítom, ekkortól sorolom V. E-t a kényszerügynökök közé: teljesítette feladatát, de ha lehetett kibújt a munka alól. Betegsége, elfoglaltságra hivatkozva néha nem jelent meg a tartó-tisztjével való találkozókon. Ettől kezdve érezhetően nem jelentett olyat, amiből konkrét kára származott volna a megfigyelt személyeknek. Jelentései inkább hangulatjelentések voltak, amelyekből nem lehetett túl messzemenő következtetést levonni a megfigyeltre nézve.

Harmadik korszakában V. E. elkezdte írogatni a semmitmondó jelentéseit. Ekkor az általa megfigyelt személyek sokszor lemondták a vele való találkozást, vagy ha találkoztak is, „sem mire sem jutott velük”, ahogyan a jelentésekben megfogalmazta. Ennek a folyamatnak a végén bocsátotta el a hálózat, s lett végre „szabad”.

5. Milyen elképzelései voltak a jövőre nézve? V. E. nem végezte el emlékezetmunkáját, ezért nem tudta, hogy hogyan viselkedjen és vélekedjen a forradalomról a rendszerváltás után. Saját jelenéről kijelentette (Adyt elnagyoltan idézve) egyrészt, hogy „se rokona, se ismerőse nem vagyok senkinek”, másrészt szerinte Iván Kovács jobban járt, mint ő, mert nem kínlódott még 30–40 éven keresztül. V. E. múltja így feldolgozatlan maradt, jelenét értelmetlennek tartotta, a jövőtől pedig nem várt semmit.

FORRÁSOK

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

ÁBTL 3.1.2. M-37206. Munkadosszié.

ÁBTL 3.1.9. V-145626. Vizsgálati dosszié, Iván Kovács László és társai peranyaga.

ÁBTL 3.1.9. V-145626/1. Vizsgálati dosszié, Horváth Zsuzsa önvallomása.

ÁBTL 3.1.2. M-29112. Munkadosszié.

ÁBTL 3.1.2. M-29112/1. Munkadosszié.

ÁBTL 3.1.2. M-29112/2. Munkadosszié.

Az 1956-os Intézet Oral History Archívumából (OHA) felhasznált interjú:

Móri Lászlóné Horváth Zsuzsa-interjú. Készítette Nagy Mónika Zsuzsanna 1992-ben. 465. sz.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bögre Zsuzsanna 2006: *Asszonyorsok. Ötvenhatos élettörténetek*. Budapest.

Eörsi István – Fülep Tibor 2007: „*Jogot akartam mindenkinek*”. *Iván Kovács László emlékkönyv*. Debrecen.

Erős Ferenc 2007: *Trauma és történelem. Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok*. Budapest.

Farkas Györgyi 2006: Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai. *Aetas* (21.) 4. 147–170.

Gyarmati György 2007: Ügynökkérdés és múltfeltárás görbe tükre. *Korunk* (9.) 3. 10–24.

Litván György 2000: Mítoszok és legendák 1956-ról. In: Körösi Zsuzsanna – Standeisky Éva – Rainer M. János (szerk.): *1956. Évkönyv*. VIII. Budapest, 205–219.

Paul Ricoeur 1999: Emlékezet – felejtés – történelem. In: N. Kovács Tímea (vál.): *Narratívák 3. A kultúra narratívái*. Budapest, 51–67.

Pfitzner Rudolf 2008: Az idegen önmagunkban. *Pannonhalmi Szemle* (6.) 1. 87–94.

Radnóti Sándor 2006: A sokaság drámája. (Megjegyzések Papp András és Térey János színművéhez, kitekintéssel és visszatekintéssel.) *Holmi* (18.) 3. 394–405.